

Krajina v české fotografii 19. století

Vedle mnoha vztahů k malbě je fotografie krajiny 19. století zajímavá také tím, že zaznamenává zásadní proměny přírodního rámce našich zemí, které se se zvýšenou intenzitou začaly odehrávat právě v prvních desetiletích vývoje nového zobrazovacího média. I když krajina jako téma se v dílech fotografů v českých zemích ve větší míře objevuje až po několika desetiletích od vynálezu fotografie, vzácně nalezneme i fotografie vzniklé krátce po roce 1839, kdy se začala užívat první fotografická technika - daguerrotypie. Jediná známá krajinářská daguerrotypie z českých sbírek je signována P. Kohlbeck a její autorství možno přisoudit malíři Petru Kohlbeckovi, o němž je známo, že se rovněž zabýval fotografií.

Snahy prvních fotografů o zachycení krajinářských pohledů byly ve značné míře inspirovány díly umělců, které přitahovaly oceňované romantické krajiny, jakými bylo zejména České Švýcarsko nebo Krkonoše. Zvýšený zájem byl také o okolí lázeňských měst. Souvislost s počátky turistiky a tudíž potenciálním odbytem snímků je zřejmá. V září 1853 byl uskutečněn „první fotograficko krajinářský výlet do Saskočeského Švýcarska“, jak svůj pionýrský podnik s nosiči a rodinnými příslušníky nazval Hermann Krone z Drážďan. Soubor fotografií všech důležitých turistických bodů Saského i Českého Švýcarska můžeme označit za první cyklus krajinářských snímků v českých zemích.

Na zájem o krajinu z turisticko - upomínkového hlediska svými snímky přírodních a historických pozoruhodností velkoryse navázal pražský fotograf František Fridrich, který se označoval přímo jako “fotograf krajin”. V prosinci 1865 velký přítel fotografie Jan Neruda ohlašoval, že „v létě bude (od Fridricha) vycházeti album nejkrásnějších krajin v Čechách a na Moravě, vzatých dle přírody...“. Fridrich kolem roku 1870 patřil k nejvýznamnějším fotografům vydavatelům v celém Rakousko - Uhersku. Ze všech českých fotografů 19. století zaznamenal se svými snímky také největší mezinárodní úspěch.

Specifickým trendem ve fotografii krajiny 19. století byla dokumentace stavební činnosti v krajině, v níž zprvu dominovala dokumentace výstavby železničních tratí. Stavby náspů, zářezy, mosty, tunely - to vše přineslo do krajiny nový prvek, daleko markantnější než cesty a silnice namnoze kopírující terén. Prvním, kdo v českých zemích provedl rozsáhlou fotodokumentaci železničního díla byl Josef Löwy, který v roce 1871 dokumentoval stavbu Rakouské severozápadní dráhy po jednotlivých významnějších lokalitách z Vídně přes Znojmo a Jihlavu po Trutnov. Z hlediska proměn přírodního prostředí jsou však daleko působivější dokumentace staveb lokálních tratí. Jednak byly vytvářeny v pozdějším období technicky příhodnějších podmínek, jednak autoři snímků byli více svázáni se znalostí lokality a své snímky pořizovali v čtenějších časových intervalech. Velmi působivá je například dokumentace Ignace Kranzfelderera ze stavby železnice Plzeň - Železná Ruda z let 1874 -1876.

Dalším výrazným prvkem v tváři krajiny se staly stavby továrních a důlních komplexů. Zejména doly znamenaly v dotčených oblastech zásadní krajinářskou proměnu, která vrcholila proměnou krajiny přírodní v krajinu průmyslovou. Tento

proces jako první v českých zemích zachytil roku 1872 Otto Bielfeldt při dokumentaci chemických podniků J. D. Starka v západních Čechách pro Světovou výstavu ve Vídni. Venkovská stavení stojící na okraji povrchových lomů, ohromné devastace vlivem těžky „vitriolové břidlice“ můžeme v přeneseném smyslu chápat jako první memento svého druhu, i když samozřejmě účel dokumentace byl zcela jiný: ukázat velkorysost proměn a bohatství těžby. V dobovém kontextu bylo přirozené, že mnohé z těchto snímků heroizovaly úsilí člověka o ovládnutí (podmanění, proměnu) přírodního prostoru.

Nový náhled do fotografování české krajiny přinesl v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století Jindřich Eckert. Jednak začal ze záliby na svých cestách za dokumenty mostů mostárny bratří Prášilů snímat velkoformátovým fotoaparátem české hrady a zámky, jednak začal fotografovat krajinu na svých pěších potulkách z turistického pohledu. Novým prvkem pro fotografii proměn krajiny tak bylo turistické fotografování, které u Eckerta na Šumavě a v Krkonoších zaznamenáváme již v letech 1881-1883. Jedná se o ryze krajinářské snímky, snímající krajinu jako takovou a nevnímanou v kontextu umělecké, přírodní či turistické pozoruhodnosti. Snímky nevznikaly na zakázku a představují jakýsi zárodek pozdějších pocitových vyznání fotografů krajině. Právě jimi Eckert položil základy později tolik oblíbených vlastivědných publikací o krásách vlasti, neboť byl první, kdo takové soubory systematicky vytvářel. Eckerta můžeme pokládat za osobnost, která položila základy české krajinářské fotografie. Jeho zájem o téma krajiny přešel totiž z roviny vlastivědné a upomínkové do snahy podat o české krajině systémový obrazový pohled opřený o spolupráci fotografa s vědcem. Po spolupráci s geologem Gustavem Laube Eckert v roce 1891 představil soubor 48 snímků s názvem Krajinné obrazy z Čech fysionomicky a geologicky zajímavé, vnímaný jako přehledka typů české krajiny z geologického hlediska. O tři roky později dílo rozšířil na 148 fotografií.

Do souvislostí s úsilím o věrohodné zobrazení krajiny bez vnášení umělých kompozičních prvků a zásad můžeme klást dílo Františka Krátkého, fotografa realisty, který programově vytvářel obraz české a moravské krajiny a venkova od konce osmdesátých let 19. století po počátek 20. století. Pro Krátkého snímky bylo typické, že na jeho krajinářských záběrech byla vždy stafáž, která dávala snímku další plán, prostorovou dimenzi, nezbytnou pro vnímání ve stereoskopickém kukátku. Většina Krátkého snímků byla totiž tvořena pro stereofotografie, které měly být určitou didaktickou pomůckou ukazující jak vypadá český venkov. Krátký tak je jakousi fotografickou obdobou realistických obrázků venkova, jak jsou známy z malby i literatury. I když Krátký pořizoval také žánrové obrázky ze života a práce na vesnici, v první řadě ho zajímalo prostředí, přírodní nebo městský rámeček, do něho byl vsazen autenticky se tvářící člověk. Jeho snímky pro poznání obrazu české krajiny konce 19. století jsou tak velmi cenné.

Konec osmdesátých let 19. století znamenal pro fotografii významnou technologickou proměnu, která poskytla možnosti rozvoje amatérské fotografie. Pro fotoamatéra neodvislého na komerčním vztahu fotograf & zákazník a neovládajícího finisy ateliérové portrétní fotografie představovala právě krajinářská fo-

tografie velké téma. Rozmach krajinářské fotografie jako žánru počíná v české fotografii tedy až s nástupem generace fotoamatérů, sdružujících se od roku 1889 do fotografických spolků. Fotografové amatéři přinesli nový náhled do fotografie krajiny jednak rozvíjením tématu jako obrazového záznamníku své cesty krajinou, jednak snahou transponovat do krajiny svůj pocit z ní. Do krajinářské fotografie tak především fotoamatéři vnesli silnou pocitovou složku, neboť prostřednictvím snímku krajiny vytvářeli také záznam o sobě, o svém dojmu. To byl nový pohled, který záhy byl podložen i technologicky, takzvanými ušlechtilými fotografickými tisky. Negativ se stal jen základním materiálem pro další dotvoření, každý výsledný pozitiv byl do jisté míry originál. Manuálními zásahy fotografa bylo možno (ne u všech technik) podstatně pozitiv ovlivnit, včetně tonálních hodnot a barevnosti. Nesmírně tehdy stoupl význam autorského rukopisu, do popředí se dostaly tradiční hodnoty umělcovy osobnosti, zejména jeho originalita. Ušlechtilé fotografické tisky vypovídají mnoho o fotografovi, méně však napovídají z dokumentaristického hlediska o samotném obrazu krajiny a jejich proměnách na konci 19. a prahu 20. století. Výraznými představiteli první generace fotoamatérů, které oslovilo téma krajiny, byli Otto Šetele a Antonín Stifter.

Mnoho krajinářských fotografií 19. století nebylo pořizováno s uměleckými invencemi a vyznačuje se strohou popisností. Některé ze snímků však upoutají originálním viděním i vztahem k soudobé nebo starší malbě. Nalezneme odkazy k tradici nizozemské krajmalby 19. století, romantické krajiny, krajiny klasicistního vyznění záběru a některé fotografie mohou připomenout impresionistické obrazy. Na záběrech mostních konstrukcí a staveb můžeme dokonce vytušit předznamenání konstruktivismu a nové věcnosti 20. století. V celkovém pohledu je zřejmé, že fotografie krajiny 19. století teprve hledala své osobité vyjádření.

Pavel Scheufler